

SUBJEKTIVITA A DISKURZIVNÍ ANALÝZA

Fakulta sociálních studií, LS 2009

Kateřina Zábrodská, PSÚ AV ČR

zabrodskat@yahoo.com

zabrodska@psu.cas.cz



OBSAH KURZU - 6 SETKÁNÍ

- 1. (23.2.): představení, formální požadavky, úvod: co je to diskurzivní analýza? Vztah k feministické, kritické, konstrukcionistické, postmoderní psychologii.
- 2. (9.3.): Diskurzivní psychologie (DP) a její zdroje: teorie mluvních aktů, sémiologie, etnometodologie a konverzační analýza. Konverzační analýza (CA) a její využití v psychologii.
- 3. (23.3.): Foucaultovská diskurzivní analýza (FDA) a její teoretické zdroje: poststrukturalismus, dekonstrukce, psychoanalýza, kritika mainstreamové psychologie. Aplikace. Kritická diskurzivní analýza (CDA).

OBSAH KURZU

- 4. (6.4.): Diskurzivní analýza a nové pojetí jáství. Koncepty „subjekt“, „subjektivita“, „diskurzivní pozice“, „diskurz“. Aplikace. Hosté. Psaní/kolektivní biografie?
- 5. (20.4.): Postupy diskurzivní analýzy a jejich praktický nácvik. Typy studovaného materiálu a jejich volba. Vedení rozhovoru, nahrávání, přepis, kódování, interpretace.
- 6. (4.5.): Prezentace studentských prací a společná diskuse.
- Hosté: Mgr. Kateřina Machovcová, Mgr. Lukáš Sedláček, Mgr. Mojmír Snopek (FSS MU)

FORMÁLNÍ POŽADAVKY

- ◉ Aktivní účast v hodinách 30%, pravidelná příprava na semináře 30% (primárně četba doporučené literatury), v závěru kurzu odevzdání a prezentace skupinové analýzy 40% (vybrané téma, rozsah 10-20 stran).
- ◉ CÍLE:
 - Poskytnutí alternativy k dominantnímu pozitivistickému paradigmatu v psychologii.
 - Osvojení jedné ze základních metod kvalitativního výzkumu.
 - Získání teoretických i praktických zkušeností s interpretací textů, skupinovou spoluprací a prezentací výsledků.
 - Rozvíjení schopnosti kriticky reflektovat a analyzovat sociálně konstruované vědění a jeho důsledky.

LITERATURA

- ◉ *Changing the subject: psychology, social regulation, and subjectivity.* Edited by Julian Henriques. New York : Routledge, 1998.
- ◉ *Discourse and social psychology: beyond attitudes and behaviour.* Edited by Jonathan Potter - Margaret Wetherell. London : Sage Publications, 1987.
- ◉ *Súčasný smery v psychológii: hľadanie alternatív pozitivizmu.* Edited by Viera Bačová. Prešov: Prešovská univerzita, 2000.
- ◉ *Conversation analysis and discourse analysis :a comparative and critical introduction.* Edited by Robin Wooffitt. Thousand Oaks, Calif.: SAGE, 2005.
- ◉ *Social constructionism.* Edited by Vivien Burr. 2nd ed. London : Routledge, 2003.
- ◉ *Discourse as data :a guide for analysis.* Edited by Simeon Yates - Stephanie Taylor - Margaret Wetherell. London : SAGE, 2001.
- ◉ *Discourse theory and practice: a reader.* Edited by Margaret Wetherell - Simeon Yates - Stephanie Taylor. London: SAGE, 2001.
- ◉ *Qualitative psychology:a practical guide to research methods.* Edited by Jonathan A. Smith. Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications, 2003.
- ◉ *Variace na gender. Poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita.* Edited by Kateřina Zábrodská. Academia: Praha, 2009.

PROČ „SUBJEKTIVITA A DISKURZIVNÍ ANALÝZA“?

- Subjektivita: 80. léta 20.století (obrat k diskurzu) přinášejí novou koncepci jáství: *subjekt, subjektivita*.
- Strukturalismus (Louis Althusser, Jacques Lacan) - poststrukturalismus (Michel Foucault, Judith Butler, Jacques Derrida, Gilles Deleuze, Rossi Braidotti).
 - Subjektivita jako vytvářená v sociálních procesech x mentalismus, esencialismus, psychologismus
 - Zakotvení subjektu v jazyce a jiných sémiotických systémech (písmo, gesta, vizualita,...)
 - Proměnlivost, pluralita, kulturní a historická specifičnost jáství
 - Skepse vůči možnosti objektivního a trvalého poznání jáství. Užitečnost takového poznání?
 - Důraz na lokálnost, historicitu, provázanost moci a vědění.
 - Důraz na kritickou reflexi a analýzu vědění x „objektivní“ věda

PROČ „SUBJEKTIVITA A DISKURZIVNÍ ANALÝZA“?

◉ Diskurzivní analýza:

- označuje relativně novou (od 80. let 20. století) skupinu metod (ale i teorií) zejména kvalitativní analýzy textu.

Obory: sociální psychologie, literární věda, lingvistika, sociologie, politologie, pedagogika, a další.

- Umožňuje zkoumat, jak je psychická/sociální realita utvářena, sjednávána, reprodukována nebo transformována v jazyce a jiných znakových systémech.



Realismus versus konstrukcionismus (odlišné ontologické a epistemologické předpoklady: odlišný přístup k datům).

Klíčové: jazyk není pouze neutrálním prostředkem popisu reality, ale má konstruktivní povahu. Z konstrukcionistické perspektivy používáme jazyk k tomu, abychom něco dělali, abychom vytvářeli „vztahy“, „problémy“ a jejich „řešení“ (McLeod, 2001), abychom v naší interakci evokovaly emoce, realizovaly plány, měnili sebe a druhé.

SPECIFIKA DISKURZIVNÍHO ZKOUMÁNÍ

- Předmětem zájmu není, co se skrývá za textem (vnitřní konflikt, autoritářská osobnost, předsudky,...), ale co text *dělá* - viz koncept *performativity*. Řeč jako forma jednání.
- DA nesměřuje k poznání „objektivní reality“, ale k porozumění a výkladu lidského, *tedy bytostně významového, světa*. Diskurzivní analýza je především studiem významů, interpretací, pravidel, norem, kulturních praktik.
- **3 úrovně obecnosti:**
 - *Interakční řád*: jak je řeč koordinována? Jak je dosahováno porozumění? Jaká sociální aktivita se odehrává?
 - *Diskurzivní řád*: jaké kategorie vytvářejí studovaný text? Jaké jsou mezi nimi vztahy? Jaká realita je produkována dominantními diskurzy? Jak „umísťuje“ sociální aktérky?
 - *Historická a institucionální organizace diskurzu*: jak se diskurzivní formace proměňují? Jak jsou institucionalizovány? Spojení s mocí (Foucault, Rose).

CO JE TO DISKURZIVNÍ ANALÝZA?

- ◉ Diskurzivní analýza studuje procesy konstruování reality a produkty této konstrukce, od každodenních interakcí až po zkoumání institucí, praktik a „materiálního světa“ (Wetherell, 2001).
- ◉ **Využití:**
 - analýza diskurzu (psané a mluvené texty všeho druhu) za účelem porozumění a řešení aktuálních sociálních problémů: etnicita, gender a sexualita, věk, tělesnost, instituce typu školství, poradenství, soudnictví, organizace, ...).
- ◉ **Typické otázky diskurzivní analýzy:**
 - Jaká realita je v textu konstruována?
 - aktéři/aktérky, objekty, akce, ...
 - Jakými jazykovými, diskurzivními, rétorickými, narativními prostředky je této konstrukce dosahováno?
 - Jak tato konstrukce funguje: jaké jsou její funkce a její důsledky?



CO JE „POSTMODERNÍ“?

◎ Je třeba rozlišit:

- Postmodernitu (historická epocha)
- Postmodernismus (kulturní projevy epochy)
- Postmoderní filozofii (téma kurzu)

◎ Postmodernita: historická epocha

- Odklon od osvícenské víry v pokrok a neomezenou moc rozumu
- Společnost nepředstavuje konzistentní celek, ale množství nesourodých a proměnlivých jednotek
- Přejít od industriální společnosti k postindustriální (informace a služby) a od výroby ke spotřebě
- Multimedia rozpouštějí jasnou hranici mezi realitou a fikcí

- Welsch (1994): „stav radikální plurality“; období, kdy pluralita přestává být potlačována a stává se obecně přijatelnou, legitimní, žádoucí.

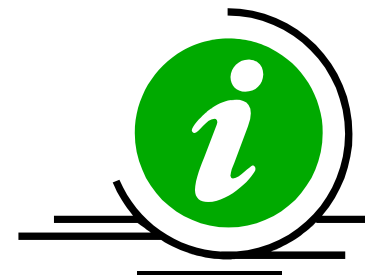
POSTMODERNÍ FILOZOFIE/TEORIE: REFLEXE POSTMODERNÍ DOBY A JEJÍCH KULTURNÍCH PROJEVŮ

- ◉ **Thomas Kuhn:** nesouměřitelnost paradigmat, struktura vědeckých revolucí
- ◉ **Lyotard:** status vědění v postmoderním světě a problém legitimizace vědění (ztráta víry ve „velké příběhy“)
- ◉ **Michel Foucault:** diskurz, subjekt-moc-vědění
- ◉ **Jean Baudrillard:** simulakra a hyperrealita
- ◉ **Jacques Derrida:** dekonstrukce, différance
- ◉ **Jacques Lacan:** nevědomí a rozštěpený subjekt
- ◉ **Frederic Jameson:** postmodernismus jako logika pozdního kapitalismu
- ◉ **Feministická teorie** (Susan Bordo, Judith Butler, Jane Flax, Linda Nicholson,...)

PLURALITA A PSYCHOLOGIE

- ⊙ Postmodernita jako přitakání pluralitě: mnohost žitých světů se projevuje i „uvnitř“ jedince.
- ⊙ Rozchod s předpoklady „tradiční psychologie“:
 - Existuje celistvé Já (paradox konzistence, problém „selfing“)
 - Konzistentní, stabilní, silné Já či pevně ustanovená identita jsou podmínkou psychického zdraví (např. ego-psychoanalýza).
 - „Slabé“ a „silné“ teorie identity (viz Bačová, 2008).
- ⊙ Pluralita okolního světa vyžaduje flexibilitu, rychlost, schopnost proměn a umění pohybovat se v mnoha odlišných světech. V diferencované společnosti je vznik plurality takřka samozřejmý a stabilní identita je spíše přítěží (??).
Př. Kenneth Gergen: saturované Já.

LITERATURA



- ◉ Appignanesi, R., Garrat, Ch. (1996). Postmodernismus pro začátečníky. Brno: Ando Publishing.
- ◉ Welsch, W. (1994). Naše postmoderní moderna. Praha: Zvon.
- ◉ Hauer, T. (2002). S/krze postmoderní teorie. Praha: Karolinum.
- ◉ Gál, E., Marcelli, M. (Eds.). Za zrkadlom moderny. Bratislava: Archa.
- ◉ Lyotard, J-F. (1993). O postmodernismu. Praha: Filozofický ústav AV ČR.

NEUTRALITA, OBJEKTIVITA, UNIVERZALITA V PSYCHOLOGII

- ◎ **Objektivita** vědění: existuje možnost objektivního poznání?
 - Vědění je vždy závislé na pozici, z níž k objektu vědění přistupujeme. Tu určuje například historický kontext (proměny koncepce nadání a homosexuality) či zařazení osoby v sociální struktuře.
 - Kdo určuje ideál vědy, kritéria pravdivosti, správné způsoby validizace, apod.?
- ◎ **Neutralita** vědění: existuje „čisté vědění“?
 - Vědění má vždy specifické důsledky (např. vrozenost vs. výchova).
 - Vědění vytváří „pravdu“ o jedinci či skupině, je spojeno s mocí.
 - Vědění je závislé na relativních hodnotách (nezávislost na poli, morální vývoj).
- ◎ **Univerzalita** vědění: existuje možnost obecně platného vědění o psychických procesech?
 - Vědění je vždy historicky a kulturně limitované (vznik Já (a jeho konec?)).

MODERNÍ A POSTMODERNÍ PSYCHOLOGIE I

- ◉ Self jako autonomní a intencionální činitel (problém stigmatizace)
- ◉ Psychické procesy jsou lokalizovány uvnitř individua (problém sociálních změn vs. osobnosti)
- ◉ Studium psychických jevů
- ◉ Důraz na objektivitu vědění: kritérium pravdivosti
- ◉ Decentrace self: subjektivita jako znaková struktura
- ◉ „Psychické procesy“ nejsou oddělitelné od „procesů sociálních“
- ◉ Studium „textů světa“
- ◉ Důraz na praktické vědění: kritérium užitečnosti

MODERNÍ A POSTMODERNÍ PSYCHOLOGIE II

- ◉ Cílem je kontrola a predikce.
- ◉ Cílem je zmnožení perspektiv, vyzdvižení potlačeného
- ◉ Praktická psychologie jako prototyp postmoderní psychologie? Vědění je fragmentární a konstruované pro konkrétní účely.

Postmoderní neznamená anti-moderní.
Nejde o popření či zavržení modernity a jejího vědění, ale o jejich revizi.

PROBLÉMY SOUČASNÉ PSYCHOLOGIE (DISKUSE)

- Relevance psychologického vědění (??):
 - Relevance historických východisek psychologie (socio-kulturní proměny)
 - Relevance psychologického výzkumu pro každodenní život
 - Relevance psychologického vědění pro jiné sociální vědy (výjimkou je psychoanalýza)
- Nedostatečná reflexe vlastních předpokladů, role „common sense“ (??) a jejich důsledků (např. androcentrismus). Psychologické vědění jako podpora dominantních, normativních praktik (?)
- Propast mezi akademickou a praktickou psychologií (??)
- Pozice diskurzivní analýzy?

OBRAT K JAZYKU

- ◉ „Staré paradigma“: zdrojem jednání je vnitřní mentální substance (mentalismus). Mentální struktury jsou univerzální a historicky neměnné.
- ◉ „Nové paradigma“: psychické je sociální aktivitou založenou na participaci v sociálně konstituovaných významech a praktikách.
- ◉ Klíčové pro porozumění lidskému jednání jsou významy / interpretace. Psychologie je interpretací již interpretovaného (Zajonc, Milgram).
- ◉ Výklad namísto predikce. Sémantické vztahy mezi významy nejsou totožné s kauzálními vztahy podnětu a reakce.
- ◉ Odklon od modelu přírodních věd.
Diskuse: K. Gergen: Social Psychology as a History.

DALŠÍ SOCIÁLNĚ KONSTRUKCIONISTICKÉ SMĚRY

- Sociální konstrukcionismus (Burr, 1995):
 - Anti-esencialismus (performativita)
 - Anti-realismus (interpretacionalismus)
 - Historická a kulturní specifčnost vědění
 - Jazyk jako podmínka myšlení (subjektivity, jednání, emoci, ...)
 - Jazyk jako sociální jednání (nikoliv prostředek reprezentace)
 - Orientace na mezilidskou interakci a sociální procesy (prostředek utváření psychické reality)
 - Orientace na procesy (oproti statickým entitám-typy, rysy, ...)

- Kritická psychologie
- Feministická psychologie
- Narativní psychologie (na pomezí)

PŘÍŠTÍ SETKÁNÍ

- Pracovní skupiny_přihlásit se v Isu.
- Četba na příští hodinu:
- Povinná:
 - Bačová, V. (2004): Analýza pôsobenia moci v interakcii novinárky a policajta. *Československá psychologie*, 48, 523-538.
 - Gill, R. (1993): Justifying Injustice: Broadcasters' Accounts of Inequality in Radio. In: Burman, E., Parker, I. (Eds.): *Discourse Analytic Research. Repertoires and Readings of Texts in Action*. New York, Routledge, 75-93.
- Doporučená:
 - Potter, J., Wetherell, M. (1987): *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. London, Sage, str. 9-55 (kap. 1. a 2.)
 - Potter, J. (2003a): Discourse Analysis and Discursive Psychology. In: Camic, P. M., Rhodes, J. E., Yardley, L. (Eds.): *Qualitative Research in Psychology. Expanding Perspectives in Methodology and Design*. Washington DC, APA, 73-95.